

KLASİK TÜRK EDEBİYATI VE URDU EDEBİYATINDA MERSİYE ve MERSİYE YAZICILIĞI

MARSIYA AND MARSIYA WRITING IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE AND URDU LITERATURE

Dr. Mustafa Sarper ALAP

Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kırıkkale/Türkiye
ORCID No: 0000-0003-0537-8152

Cite As

Alap, M.S. (2021). "Klasik Türk Edebiyatı Ve Urdu Edebiyatında Mersiye Ve Mersiye Yazıcılığı", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:20, pp:53-64

ÖZET

Mersiye bir kişinin ölümünden sonra yazılan bir nazım türüdür. Mersiye nazım türüne halk edebiyatında "Ağıt" ismini almıştır ve ağıt genelde ölen kişinin ardından feryat fğan şekline söylenen haykırışlardır. Mersiye nazım türüne Türk edebiyatında "sagu" ismi de verilmektedir. Mersiye bir yandan ölen kişinin ardından duyulan acı dolu yazılan şiirler olmakla birlikte diğer bir yandan ölen kişinin yiğitliğini ve kahramanlığını anlatan şiirlerdir.

Mersiye nazım türünde şiirler beyitler halinde yazılmaktadır, ayrıca mersiye nazım türünde aruz vezni kullanılır. Dili ağırdır ve aynı zamanda devlet büyüklerini övmek için kullanıldığı için mübalağa yer almaktadır. Mersiye nazım türünün ilk örnekleri Arap edebiyatında verilmiştir ve Arap edebiyatında mersiye nazım türü şiirler devlet adamlarını övmek için yazılmıştır.

Mersiye nazım türü, Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçmiştir. Fars edebiyatında mersiye ile ilgili şiirler Rudegi tarafından yazılmıştır. Klasik Türk edebiyatında ilk mersiye örneği XIV. Yüzyılda Ahmedî tarafından Süleyman Şah'ın ölümünden dolayı duyulan üzüntüyü ifade eden şiirdir. Klasik Türk edebiyatında Ahmedî ile beraber ünlü şairler Necâfî, Mesîhî, Cafer Çelebi ve Cem Sultan mersiye nazım türünde şiirler yazmışlardır. Klasik Türk edebiyatında mersiye nazım türü XVI. Yüzyılda altın dönemini yaşamıştır ve bu dönemde Bâkî, Hayalî, Hayretî, Lâmi'î ve Kemâl Paşazâde mersiye nazım türünde şiirleri kaleme almışlardır.

Mersiye doğu edebiyatlarında yer alan diğer dillerde de yer almaktadır. Urdu edebiyatında mersiye nazım türü ölen bir kişinin ölümünden duyulan üzüntüyü dile getirmektedir. Urdu klasik şiirinde mersiye nazım türü terci-i bend ve terkib-i bend nazım şekliyle yazılmaktadır. Urdu edebiyatı klasik şiirinde ilk mersiye Dekan'da yazılmış ve Dekan'dan sonra >Delhi ve Luknow'da da mersiye nazım türünde şiirler yazılmıştır. Urdu edebiyatında ilk mersiye yazarları Kuli Kutb Şah ve Abdullah Kutb Şah'tır ve Urdu edebiyatı klasik şiirinde en tanınmış ve mersiye ile özdeşleşen şairler Anis ve Dabir'dir. Urdu edebiyatında her çeşit nazım şekli ve nazım türünde eserler veren Mir Taki Mir ve Mirza Rafi Sauda'da mersiye nazım türünde şiirler yazmışlardır

Anahtar Kelimeler: Türk, Urdu, edebiyat, mersiye

ABSTRACT

Marsiya is a type of verse written after the death of a person. It has taken the name "Lament" in folk literature in the genre of verse and "lament" is usually the cries that are spoken like a wailing after the deceased. Marsiya genre of verse is also called "sagu" in Turkish literature., on the one hand, poems written with pain after the deceased and they are poems that describe the bravery and heroism of the deceased.

Marsiya verse genre, poems are written in couplets and aruz meter is used. Its language is heavy and at the same time, it is exaggerated because it is used to praise the statesmen. The first examples of the Marsiya verse genre are given in Arabic literature, and the verse type poems of Marsiya were written to praise the statesmen.

The verse genre of Marsiya came from Arabic literature to Persian literature. In Persian literature, poems related to the elegy were written by Rudegi. The first example of elegy in classical Turkish literature in XIV. century. It is a poem that expresses the sadness felt by Ahmedî for the death of Süleyman Shah in the XI. century. Famous poets Necâfî, Mesîhî, Cafer Çelebi and Cem Sultan along with Ahmedî in Classical Turkish Literature wrote poems in the verse genre of marsiya. Marsiya in Classical Turkish literature lived its golden period in the XVI. century and during this period, Bâkî, Hayalî, Hayretî, Lâmi'î and Kemâl Paşazâde wrote poems in the verse genre of Marsiya.

Marsiya is also included in other languages in eastern literatures. In Urdu literature, the verse style of Marsiya expresses the sorrow of the death of a deceased person. In Urdu classical poetry, marsiya is written in the form of tarce-e bend and tarkib-e bend. In the classical poetry of Urdu literature, the first elegy was written by the Deccan and after the Deccan, in Delhi and Luknow poems in the style of verse were written.

Quli Qutb Shah and Abdullah Qutb Shah are the first marsiya writers in Urdu literature, and Anis and Dabir are the most well-known poets in Urdu literature classical poetry and identified with the marsiya. Mir Taki Mir and Mirza Rafi, who gave works in all kinds of verse forms and genres in Urdu literature, wrote poems in the style of verse in the verse.

Key words: Turkish, Urdu, literature, marsiya

1. GİRİŞ

Dünya edebiyatlarında özellikle doğu edebiyatlarında yer alan şiirlerde çeşitli nazım türleri ve nazım şekilleri yer almaktadır, özellikle bazı nazım şekilleri arasında yer alan gazel, kaside ve mesnevi nazım şekillerinde çok sayıda şiir yazılmıştır. Nazım şekilleri dışında nazım türlerinde de mersiye nazım türünde şiirler

yazılmıştır. Mersiye nazım türü, ölen bir kişinin arkasından söylenen acı dolu şiirlerdir. Mersiye nazım türünde doğu edebiyatı ve klasik Türk edebiyatında mersiyeleriyle ünlü şairler bulunmaktadır.

2. MERSIYE

Sevilen bir kişinin ardından duyulan üzüntüyü yansıtmak için söylenen ve özellikle ölen kişinin övüldüğü tarzda yazılan şiirlerdir. Mersiye nazım türünde mersiye ismine İslamiyet öncesi Türk edebiyatında “sagu”, halk edebiyatında ise “ağıt” denmiştir. Ölüm törenlerinde ve dini günlerde ölen kişinin ardından mersiye okuyanlara ise “mersiye-han” denmiştir.¹

Mersiyeler mübalağalı bir dille yazılır ve özellikle kasidelerde de olduğu gibi genelde din adamları ileri devlet büyükleri ölümü üzerine konular ele alınır. En çok yazılan mersiyeler arasında dinî-tasavvufi edebiyat çerçevesinde yazılan Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesini ve ehl-i beyt sevgisini dile getiren mersiyelerdir.²

Fars, Arap ve Türk edebiyatında özellikle kaybedilen değerlerin ya da ölen bir kişinin arkasından kaybının üzüntüsünü terennüm eden ve onu öven mersiyelerin ilk örneklerine Arap toplumunun cahiliye dönemlerinde rastlanmaktadır. Bu türün en eski örneği Hansâ isimli bir şair tarafından verilmiştir. Mersiye Fars edebiyatına Arap edebiyatından geçmiştir. Bu edebiyattaki ilk örneği ise Rûdegî tarafından verilmiştir. Mersiye yazmış önemli şairler arasında Sâdî, Enverî, Ferruhî, Ebû Mansûr Ammâre-i Mervezî ve Ebu’l-Abbâs Rebincenî-yi Buhârî sayılabilir.

Mersiyeler içerisinde çocuklar için yazılanlar özellikle dikkat çekicidir. Bu noktada oğullarının ölümü üzerine Feyzî, Molla Câmi, Hâfız, Mes’ud-i Sa’d, Hâkânî ve Firdevsî’nin yazmış oldukları mersiyeler önemlidir. Mersiyeler içerisinde özellikle ilk dönemlerde yazılanlar sade ve yalın bir dil ve üslupla kaleme alınmıştır.³

Mersiyeler, kaside, gazel, müseddes, muhammes, kıt’a, terki-i bend, terci-i bend gibi nazım şekilleriyle yazılabilirse de en çok kullanılan terki-i bend şeklidir. “Bazı mersiyelerde ölenin vefat tarihi ebcelele hesapla belirtildiği gibi, hayatının önemli safhalarına da işaret edildiği olur.”- “Dinî-tasavvufî edebiyatta ehli beyt sevgisini dile getiren ve Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesini anlatan mersiyeler hayli çoktur.” Şekil bakımından Arap ve İran etkisinde kalan mersiye türü, içerikte Türk ruhunu yansıtır.⁴

Divan edebiyatında "mesnevi, kaside, terci-i bend ve kıt'a" biçimleri ile de yazılan mersiyelerin büyük çoğunluğu "terki-i bend" tarzında kaleme alınmıştır.⁵

Mersiyelerde belli başlı bölümler bulunur. “Dünya ve felektan yakınma, övgü, dua” öncelikle, ölüm gibi gerçek var iken dünyaya bağlanmanın yanlışlığı üzerinde durulur. Geçici olan dünyaya itibar edenler büyük bir gaflet içerisinde. Karamsar bir havanın hakim olduğu bu bölümde dünyanın kötülüğünden şikâyet edilir.⁶

2.1. Klasik Türk Edebiyatında Mersiye

Mersiye, Eski Türk Edebiyatındaki bir nazım türüdür. Ölen birini ardından duyulan üzüntüyü ifade etmek şeklindeki şiir geleneği edebiyatımıza İslamiyet ile birlikte girmemiştir. İslamiyet öncesi Türk edebiyatında da “sagu” adıyla benzer şiirlere rastlanmaktadır. İslamiyet’in etkisi altında oluşan halk edebiyatında ise benzer şiirler “ağıt” olarak adlandırılmıştır.⁷

XIV. yüzyıl şairlerinden Ahmedî’nin Germiyan beyi Süleyman Şah’ın ölümü üzerine yazmış olduğu şiir, Türk edebiyatının Anadolu sahasındaki ilk mersiye örneğidir. Bu şiir aynı zamanda daha yazılacak olan mersaiye türü şiirlere de örnek teşkil etmiştir.⁸ Ahmedî dışında Necâtî, Aynî, Mesîhî, Firdevsî, Kıvâmî, Cafer Çelebi, Cem Sultan, Ahmet Paşa ve Kemal Ümmî gibi şairler de mersiyeler yazmıştır.⁹

Mersiye açısından XVI. Yüzyıl Türk edebiyatının zirve dönemlerinden biridir. Öyle ki bu dönemde Rûhî, Rahmî, Ulvî, Nev’î, Ubeydî, Fevrî, Mânî, Bâkî, Zihnî, Hayalî, Fazlî, Nazmî, Aşkî, Hayretî, Lâmi’î, Kemâl Paşazâde, Mahremî, Usûlî, Tûrâbî ve Revânî gibi şairlerin birçoğu mersiyeler yazmışlardır.XVII. yüzyılda

¹ İskender Pala, Divan Edebiyatı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 116

² Yakup Karasoy, “Vasfî’nin Bilinmeyen Bir Mersiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Konya, 2008, s. 2

³ Bahir Selçuk, “Nergisi’nin Kâfzâde Fâizî Mersiyesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1, Sayfa: 9-22, Elazığ-2015, s. 10

⁴ Zeliha Stebler, Türk Edebiyatında Mersiyeler, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 38, Erzurum 2008, s. 133

⁵ Yerdelen, a. g. m., s. 133

⁶ Stebler, a. g. m., s. 133

⁷ Cevat Yerdelen, “Azmiye Hâletî’den Bir Mersiye”, *Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Erzurum 1999, s. 133

⁸ Selçuk, a. g. m., s. 10

⁹ Stebler, a. g. m., s. 135

ise Fasîh, Fâzıl, Kelîm, Neşâtî, Nâilî, Riyâzî, Râmî, Feyzî, Fevzî, Nakşî, Atâyî, Hâletî, Bahtî ve Nâdirî gibi şairler mersiye yazarken XVIII. yüzyılda Şeyh Gâlib, Kânî ve Hâmî; XIX. yüzyılda ise Yenişehirli Avnî, Şeref Hanım ve Leylâ Hanım mersiye yazan önemli şairler arasındadır.

Mersiye başlangıçta yani XVI. yüzyılda daha çok, şehzade, padişah ve devlet ricaline yazılan şiirler iken zamanla aile fertleri ve dostların ölümü üzerine de yazılmaya başlamıştır. Hakkında en fazla mersiye yazılan kişi Şehzade Mustafa'dır.¹⁰

XVII. yüzyılda mersiyeler gelişmeye devam eder. Ancak bu yüzyılda devlet yapısında görülen duraklama nedeniyle mersiyelerin sayısında olmasa da niteliklerinde değişiklikler görülür. Artık devlet ileri gelenlerine değil, aile fertlerine ve dostlara yazılan mersiyeler çoğunluktadır. Şehzadelerin hiçbirine mersiye yazılmadığı bu yüzyılda, padişahlardan da ancak sıra dışı şekilde ölenlerine mersiye yazılır. XVIII. yüzyılda mersiye yazanların sayısı, bir önceki yüzyıla oranla iyice azalır. Bu yüzyılda mersiye yazan şairler Hâmî, Kânî ve Şeyh Gâlib'dir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise mersiye yazan şairler olarak yalnızca Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Senih ve Yenişehirli Avnî'den söz edilir.¹¹ Ayrıca bu yüzyılda Tayyazâde Atâ Bey'de mersiye nazım türünde şiirler yazmıştır. Atâ Bey'in her yıl Kerbela mersiyesi yazdığı, divanındaki mersiyelerden anlaşılmaktadır.¹²

Türk edebiyatındaki en ünlü mersiyeler; “*Kutadgu Bilig*”de karşımıza çıkan “Alp Er Tunga Sagusu” ile Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa için 16. yüzyıl şairlerinden Müdamî, Nisayî, Fazlî, Ramî, Fünunî, Samî ve Yahya Bey'in yazmış olduğu mersiyeler, Bâkî tarafından Kanunî'nin ölümü üzerine yazılan mersiye ve Kâzım Paşa'nın Hz. Hüseyin için Şeyh Galib'in de Esrar Dede için yazmış oldukları mersiyelerdir.¹³

Mersiye Örneği,

Terkib-i Bend

“Mersiye-i Hazret-i Süleymân Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân”

(Birinci bend)

“Ey pâ-y-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm ü neng

Tâ key hevâ/yi meşgale-i dehr-i bî-direng

An ol günü ki âhir olub nev-bahâr-ı ömr

Berg-i hazana dönse gerek ruy-ı lale-reng

Âhir mekânının olsa gerek cür'a gibi hâk

Devrân elinde irse gerek câm-ı ayşâ seng

İnsân odur ki âyine veş kalbi sâf ola

Sînende n'eyler âdem isen kîne-i peleng

İbret gözünde niceye dek gaflet uyhusu

Yetmez mi sana vâkıa-i şâh-ı şîr-çeng

Ol şeh-süvâr-ı mülk-i saâdet ki rahşına

Cevlân deminde arsa-i âlem gelürdi teng

¹⁰ Selçuk, a. g. m., s. 10

¹¹ Stebler, a. g. m., s. 136

¹² Muhittin Eliaçık, Tayyazade Ata'nın Mevleviliği Yorumlayışı, İlimi Araştırmalar Dergisi, S. 24, Y. 2007, s. 51

¹³ Pala, *Divan Edebiyatı*, s. 116

Baş eğdi âb-ı tığına küffâr-ı Engerüs
Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng

Yüz yire kodu lûtf ile gül-berg-i ter gibi
Sanduka saldı hâzin-i devrân güher gibi”¹⁴

(Bâkî)

**

Mersiye

“Kan ağlasın bu dîde-i bârım ağlasın
Ansın benim o yâr-ı vefâ-sârım ağlasın
Çeşm ü dehân u ârız u ruhsârım ağlasın
Başdan başa bu cism-i siyeh-kârım ağlasın
Ağyârım ağlasın bana hem yârım ağlasın
Nâ-îde bir Güher telef etdim dirîg u âh
Hâk içre defnedip gerü gitdim dirîg u âh

Zât-ı şerifi âleme bir yâdigar idi
Fakr u fenâ vü aşk u hüner ber-karâr idi
Her şeb misâl-i şem’ benim ile yanar idi
Sâye gibi yanımda enîs-i nehâr idi
Hakkâ tamâm âşık idi yâr-ı gâr idi
Birkaç zaman muammer olaydı ne var idi
Allâh verdi aldı yine kurb-i Hazrete
Biz kaldık ile intizâr-ı rûz-i kıyâmete

Âhir nefesde sohbeti oldu muhabbet âh
Bir yâre urdu bağırına âh derd-i firkat âh
Gelmezdi hiç kalb-i fakire bu suret âh
Ey kâş etmemeydim o âşıklaşohbet âh
Yakmazdı belki cânımıbu nâr-ı hasret âh
Telh etdi kâmımı o zehr-nâk şerbet âh
Eyvah elden o gül-i handânım aldı mevt
Esrar’ım aldı cümle dil ü cânım aldı mevt

**

Meydan-ı Mevledîde nişân âşikâr edip
Pervâz ederdi şevk ile Ankâ şikâr edip
Eylerdi nây u defle semâ âh u zâr edip
Bulmuşdu kân-ı matlabı Hak’da karâr edip

¹⁴ Faruk K. Timurtaş, Bâkî Divanı’ndan Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1981, s. 38

Almışdı müjde kuyuna yârın güzâr edip
 Gitdi ne çâre Gâlib'i hasretli yâr edip
 Olsun visâl-ı Hazret-i pîrânla kâm-yâb
 Kıldı karin-i kabri Fasîh-i felek cenâb"
 (*Şeyh Galib*)¹⁵

2.2. Urdu Edebiyatında Mersiye

Mersiye, Arapça “r-s-a” sözcüklerinden türetimiştir ve ölenlerin arkasından ağlamak anlamına gelen nazım şeklidir.¹⁶ Mersiye de ölen bir kimsenin yiğitliği, cömertliği, yaptığı iyilikleri, almış olduğu övgüler ile birlikte ölümünden duyulan acıyı dile getiren için yazılan şiir türüdür.¹⁷ Urdu edebiyatında mersiyeler genellikle terkîb-i bend ve terci-i bend biçimiyle yazılmaktaydı ve şair, bir kimsenin ölümünden dolayı duyduğu acı ve üzüntü hislerini, etkili bir şekilde burada aktarırdı.¹⁸

Mersiye de aşk ve ölüm duyguları vardır. Bu duygularla birlikte ölen bir kişiye yakınlık, bağlılık ve inanç olayları burada daha fazla görülür. Mersiye de Hz. İmam Hüseyin ve onun şehit olan arkadaşları ile Kerbela olayı, duygusal bir şekilde anlatılır. Bazı eleştirmenlere göre mersiye yalnızca ağlama ve ağlatma türü olarak sayılmaktadır. Ancak şu gerçeği göz ardı etmişlerdir ki Hz. İmam Hüseyin'in yaşadığı zorluklar kalplere hüznün verir, akan gözyaşları duyguları hareketlendirir ve bu da kalbin pasını ortadan kaldırır.¹⁹

İlk mersiye, bilindiği gibi, M.S. 681 yılında Yezid R.J.'nin tutsaklığından serbest bırakıldıktan sonra Kerbela'ya dönen Hüseyin'in kız kardeşi Zainab tarafından kardeşinin mezarı üzerinde Arapça yapılmıştır.²⁰

Mersiye türünün başlangıcı, kasidenin methiye ve rezmiyeh unsurları ile mesnevinin şiir düşünceleriyle ilişkilendirilebilir. Mersiyenin geçmişinde kurbanlık ve fedakârlıktan oluşan bir örnek ve gerçek bir olay bulunmaktadır. Şairler bu olayı halkın kalbine girmek için duygusal bir tarzla kullanmışlardır.²¹

Urdu edebiyatında Mersiye, ilk önce Dekan'da ortaya çıkmış, Dekan'ın inkırazından sonra ise Delhi'de revaç bulamayıp asıl rağbeti Luknow'da görmüştür.²² Mersiye yazıları, Dekan'da Kutub Şah döneminden Abul Hasan Tana Şah'a kadar Urdu şiirinde belirgin bir yer tutmuştur. Mersiye yazarlığı, Muhammed Şah (1719-1748) döneminde Delhi'de gelişmiştir.²³ Muhammed Şah döneminde mersiye yazımı ve mersiye söyleme (marsiya-hânî)nin çok yaygınlaştığı söylenmekteyse de, Savda ve Mir gibi büyük şâirler bu türe teveccüh göstermemişti. Bu büyük üstatların ve genelde Delhi halkının bu türe rağbet göstermemelerinin belli başlı nedenleri arasında, çoğunluğu sünî olan Delhi halkının sosyal ve dinî görüşlerinin bu türü kabul için uygun olmaması; Delhili şâirlerin mersiyeyi sadece ağlama ve ağlatma vasıtası olarak görmesi; çöküş içerisindeki Delhi'de mersiye şâirlerini himaye edecek bir gücün bulunmaması gibi sebepler bulunmaktadır.²⁴

Urdu edebiyatında mersiye türüne bakıldığında şöyle söylenebilir. “Adil Şahi hükümdarlarının bir kısmı Şii idi. Muharrem aylarında toplantılar yapıldığında mersiyeler de okunurdu. Kûlî Kûtb Şâh ve Abdullah Kûtb Şâh önemli mersiye yazarı olma sıfatına sahiplerdi. Mirzâ Becâpurî o dönemin seçkin mersiye yazarıydı.”²⁵

Şekil ve konu itibarıyla Fars edebiyatını takip eden Urduca mersiye, özellikle Kerbela olayı ve Hz. Hüseyin'in şehadeti ile ilgili olanları Şia mezhebine mensup bulunan Luknow'da en sevilen tür olmuştur. Mir Muzaffar Husayn Zamir, Urduca mersiye türüne çeşitli yenilikler getirerek mersiyeyi Temhîd (Kerbela'ya gitmek için Medine'de hazırlıklar yapılmasının anlatılması), Serapa (Hz. Ali'nin çeşitli uzuv ve vasıflarının medhi) , Medine'den ayrılış, Kerbela'ya geliş, Muharebe, Recez (Hz. Hüseyin ve yanındakilerin savaş

¹⁵Pala, *Divan Edebiyatı*, s. 116-117

¹⁶ Abida Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, Global Vision Publishing, India, 2007, s. 396

¹⁷Hava Yılmaz, *Klasik Urdu Şiiri (Gâlib ve Zouk Dönemi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.10

¹⁸Halil Toker, *Hindistan'da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şah Devri Şairleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 106

¹⁹Yılmaz, a. g. t., s. 10

²⁰Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, s. 397

²¹Hava Yılmaz, a. g. t., s. 10

²²Toker, a. g. t., s. 197

²³Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, s. 397

²⁴Toker, a. g. t., s. 97

²⁵Yılmaz, a. g. t., s. 10

sırasındaki kahramanlıklarının anlatılması), şehadet ve dua kalıbına sokmuş ve bu kalıp ondan sonra gelen birçok mersiye şairi tarafından mersiyelerinde tatbik edilmiştir.²⁶

Şîi olan Luknow şehri, bu türün yayılması için her türlü imkâna sahipti. Özellikle dinî duyguların ağır bastığı ve Kerbelâ hadisesinin işlendiği mersiyeler Navablar kadar halk tarafından da çok rağbet görmekteydi.²⁷

Luknow halkının çoğunluğu Şiiler olduğundan dolayı Muharrem'in on günü yoğun coşkunu duygularla yapıldığı gözlenmiştir. Etkileyici uzun mersiyeler, 'Meclis' olarak bilinen dini meclislerde okunurdu.²⁸

Luknow'da mersiye yazan ilk şâirin Meyin Sikandar olduğu söylenmektedir. Pencâblı olmakla birlikte, vatanından ayrılarak Luknow'a gelen Sikandar, aynı zamanda mersiye için müseddes biçimini seçen ilk şâir olarak kaydedilmektedir.²⁹ Sikandar, mersiyelerinde olgun, tatlı ve çekici bir tarz kullanarak bu türü yeni bir yön vermiştir. Mersiye türünün önde gelen şairlerinden biri de önceleri Hindu olup daha sonra Müslümanlığı seçen Mirza Dilgîr'dir. Başlangıçta gazel kaleme alırken sonraları mersiye yazmaya başlayan Dilgîr, kelimelerin kullanımında manaları göz ardı etmemiş ve güzel mersiyeler söylemiştir.³⁰

Mersiye, dini toplantılarında oldukça önemli bir sanatsal türdür. Allama İkbâl'e göre Urdu edebiyatının yüceliği Luknow'un mersiyeciliğiyle olmuştur. Mersiye kalbin durumunu çok iyi anlatır. Örneğin Mümin'in sevgilisi ve Gâlib'in Zeyn-ul-Abidin Arif'in ölümü üzerine ağıtları bu türün örnekleri arasında gösterilebilir.³¹

Bu geleneksel yas tutma türüne yenilikler ve deneyimlerini sunmakta sorumlu olanlar Miskeen, Hazeen, Mir Taki Mir, Sauda, Sikandar, Gada, vs. idi.³²

Delhi'nin 1761 yılında (3. Panipat Savaşından Sonra) yıkılışından sonra çoğu yazar Faizabad ve Luknow'a göç etti. Luknow'un o zamanın Nevabları, özellikle Shuja-ud-Daula ve Asaf-ud-Daula, bu yazarları karşıladılar. Bu yazarlar arasında Sauda, Mir, Zameer, Sikandar Panjabi ve Gada vardı. Mersiye geleneğine giderek daha fazla yazar katıldı, bunlar: Chhanu Mai Dilgeer, Fasih, Mir Khaliq, Dabeer, Mir Anees ve kardeşleri Monis ve Uns gibi. Bunların arasında baskın olan Mir Enis ve Mirza Dabir, hem biçim hem de içeriği mükemmelleştirdiler. Ayrıca bu şairler güzel açıklamalar ve narin dil nüansları ile, savaş sahnelerinin ve kadınların ve çocukların çektiği görüntülerin dramatisasyonu ile duygusal bir güç kazandırarak derinlik ve duygu kattılar.³³

Hindistan'da da Saudâ bu türde meşhur oldu ve mersiye müseddesin denilen yeni bir form verdi ve onu Mir Hasan, Mushafi ve Qâim Çand Purî gibi şairler de taklit ettiler. Sonrasında bu türe gelişmiş şeklini Mir Anîs ve Mirzâ Dabîr verdi.³⁴

Meşhur mersiye şâirlerinden olan Mir Müstahsin Halik (ölm. 1260 / 1844), Mir Hasan Dihlavi'nin oğlu ve Mir Anîs'in babasıdır. Bu iki büyük şâir yanında onun şöhreti sönük kalmış ve mersiyelerinin oğlununkilerle çok benzermesi sebebiyle bazen bunları birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Babasından aldığı dil yeteneğini ve tatlılığını, güzel bir şekilde kullanmış ve Kerbelâ hadiselerini sade bir biçimde beyan etmiştir.³⁵ Halik'in dili zarif ve sadedir, Mir Zamir. Mersiye üzerinde değişiklikler yaparak onlara çok ilginç türler oluşturmuştur.³⁶

Mir Muzaffar Husayn Zamir (ölm. 1272 / 1856) ise, mersiye yazımında gerçekleştirdiği yeniliklerle bu türü yeni bir mecraya sokmuş ve mersiyeyi Temhîd(Kerbelâ'ya gitmek için Medine'de yapılan yol hazırlıklarının anlatıldığı kısım), Serapa (Hz. Ali'nin uzuvları ve çeşitli hususiyetlerinin medhi), Medine'den ayrılış, Kerbelâ'ya geliş, Muharebe, Recez (Hz. Husayn ve yanındakilerin kahramanlıklarının medhi), Şehâdet ve Dua şeklinde bir sistem oluşturmuş ve yeni mazmunları ustalıkla işlemiştir. Dönemin bir diğer mersiyecisi ise Mirza Ca'far 'Ali Fasih dir. Fasih, Delhi'nin önde gelen ailelerinden birine mensup olup babası ile birlikte Suca'al-Davla zamanında Luknow'a gelerek yerleşmiştir. Bu şehirde yetişen Fasih, Mir Zamîr'in

²⁶Halil Toker, a. g. t., s.106-107

²⁷Toker, a. g. t., s. 97

²⁸Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, s. 398

²⁹Halil Toker, *Hindistan'da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şah Devri Şairleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 97

³⁰Toker, a. g. t., s. 98

³¹Yılmaz, a. g. t., s. 11

³²Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, s. 397

³³Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, s. 398

³⁴Yılmaz, a. g. t., s. 11

³⁵Toker, a. g. t., s. 98

³⁶Haşmi, a. g. e., s. 54

şöhretinden etkilenecek mersiye yazmaya başlamış ve mersiyede tasavvufi meselelere yer vermemiş; ancak rezm ve bezm konularını sade bir biçimde ifade etmeye çalışmıştır.³⁷

Urdu edebiyatının tüm büyük mersiye yazarları, müseddes biçiminde mersiye yazmışlardır.³⁸ Ayrıca Mersiye türünün gelişmesinde dinsel unsurlar ve şehit sevgisi gibi unsurlar da fazlaca bulunmaktadır.³⁹

Mersiye türünün önde gelen temsilcilerinden olan Mir Babar Ali Anis (ölm.1291/1874), Halik ve Zamîr'in geliştirdiği mersiye türünü en yüksek seviyesine çıkararak Urdu dilinde mersiyenin en güzel örneklerini vermiştir. Babası Mir Halik gibi yetenekli bir şâirden eğitim almış, gazel türüyle şairliğe başlamış ancak babasının tavsiyeleriyle mersiyeye yönelmiştir. O, Mir Zamir'in vaaz ettiği sistemi kabul etmeyerek kendi tabiatına uygun değişiklikler yapmıştır. Ayrıca bir mazmunu yüz değişik biçimde kullanmasıyla da meşhurdur. Mir Anis, kendi tahayyül gücünden de faydalanarak Kerbelâ hadiselerini çok canlı biçimde nazmetmiştir.⁴⁰

Klasik Türk edebiyatında da Kerbela olayları konu edilmiştir.

Mir Anis, mersiyeyi iyi bir sanat seviyesine yükseltti. Onun doğa açıklamaları eşsizdir, ayrıca duyguların ve görüşlerinin tasvirine gelince, çok az şair ona eşittir. Anis'in Mersiyeleri en yüksek etik ve ahlaki değerler ile doludur ve insanlık onurunu da desteklemektedir. Onun yaratıcı ancak basit kullanımı, neredeyse epik boyutlara sahip olan mersiye sahipti.⁴¹

Mersiye sahasının diğer büyük üstadı ise Mir Anis'in muasırı Mirza Salâmat Ali Dabir(ö.1292/1875)'dir. İran asıllı olmakla birlikte Delhi'de dünyaya gelmiş ve küçük yaşta babasıyla birlikte Luknow'a hicret etmiştir. Mersiyede Mir Zamîr'in talebesi olup kelimeleri güzel ve yerinde kullanması ile öne çıkmıştır. Edebî sanatlar ve kelimelerle mersiyeyi murassa bir eser gibi süslemiş, matem ve ağıtın dar kalıplan içerisinden çıkararak ilmî ve edebî güzelliklerin beyan edilebileceği bir edebî tür haline getirmiştir. Onun taraftarları ile Ânis'in taraftarları arasındaki mücadele öylesine derinleşmiştir ki bu iki şâirin taraftarları "Ânisiya" ve "Dabiriya" olarak anılmaya başlanmıştır. Ancak taraftarlarının Dabir'i Ânis'in rakibi olarak göstermek istemelerine rağmen, o, hayatı boyunca Anis'e saygı göstermiş ve Anis'in ölümünden fazlasıyla etkilenecek bir müddet sonra vefat etmiştir. Mir Anis ve Mirza Dabir'in elinde en yüksek seviyesine ulaşan mersiye türü, daha sonra gelen şâirler tarafından da takip edilmiştir.⁴²

Mir Anis'in mersiyesi mersiye yazarlığının şaheseridir. Onun dili basit, sade ve etkileyicidir. Dabir'in dili de görkemli ve Farsça-Arapça karışımıdır. Khalik, Zamir ile Anis ve Dabir'in karşılıklı rekabetleriyle mersiye çift taraflı olarak çok gelişmiştir.⁴³ Anis ve Dabir'in takipçileri arasında Nafis (ölm.1318 / 1901), Mirza Ta'aşşuk (ölm.1308 / 1891), Mirza Ca'far Üc, Piyare Şâhib Raşid (ölm.1334 / 1916) Şad 'Azim-abadi (ölm.1345 / 1927) ve Arif Lukhnovi (ölm.1334/ 1916) gibi şâirler bulunmaktadır.⁴⁴

Anis ve Dabir isimli iki büyük şâirden sonra, mersiye türü zevale uğramaya başlamış ve bu türde yenilik yapacak herhangi bir şair ortaya çıkmamıştır.⁴⁵ Oudh'daki Nevabların gözden düşmelerinden sonra, 19. yüzyılın sonlarından kalan yazarlar yeterince etkili olmuş ve mersiyesi okuması sadece bir ayın haline gelmiştir. Mir Waheed, Mir Ishq, Taşşe Mir Nafees, Doolha-Saheb 'Urooj', Pyare Sahan 'Rasheed' mersiye yazmaya devam etmelerine rağmen bu konuda yeni katkılar yapılmadı. 20. yüzyılda Urdu şiirinde yeni bir biçim olan 'nazm' ın yükseldiği görüldü ve Coş Malihabadi ile birlikte, Mersiye yeni bir şekil ve ahenk verilerek yenilendi. Coş, ilk müseddesi olan "Hasan Air Ingulaib" i yazdı, Bu, Karbala temasının modernize edilmiş biçimiydi. Bu yeni yazı tarzdan etkilenen yazarlar Safdar Hüseyin, Rais Amrohvi, Ale Raza ve Ummid Fazlı'dır, bu yazarların hepsi Pakistanlıdır. 'Gölgeli', 'Muhazzab' ve Askari 'Jadeed'in ortadan kalkmasıyla Luknow'daki geleneksel mersiye yazımı neredeyse sona erdi. Haydarabad'da, Shaheed Yar Jung'un ölümünden sonra, Baqar Amanat Khani bu türün en son temsilcisidir.⁴⁶

³⁷Toker, a. g. t., s. 98

³⁸Haşmi, a. g. e., s. 51

³⁹Yılmaz, a. g. t., s. 10

⁴⁰Toker, a. g. t., s. 99

⁴¹Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, s. 398

⁴²Toker, a. g. t., s. 99

⁴³Haşmi, a. g. e., s. 55

⁴⁴Toker, a. g. t., s. 99

⁴⁵Toker, a. g. t., s. 99

⁴⁶Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, s. 398

Mersiye yazarlığı, Lukno,w'un İngilizler tarafından ilhakından sonra da iyice yaygınlığını yitirmişti.⁴⁷ Waheed Akhtar (b.1936), mersiye yazarlığı geleneğini canlı tutmaya katkıda bulundu.⁴⁸

Urdu Edebiyatı Mersiye Örnekleri

ہاں عنازیو، یہ دن ہے جدال و قتالی کا
یاں خون بہے گا آج محمد کی آل کا
چہرہ خوشی سے سرخ ہے زہرا کے لال کا
گزری شبِ فراق دن آیا وصال کا
ہم وہ ہیں غم کریں گے ملک جن کے واسطے
راتیں تڑپ کے کاٹی ہیں اس دن کے واسطے⁴⁹

“Gerçekten de, cesur savaşçılar, bu, günahkârlık ve katliam günüdür. Burada Muhammed ailesinin kanı akacak. Zehra'nın sevgilisinin yüzü sevinçle kırmızıdır. Ayrılma gecesi geçti, birlik günü geldi. Bizler, meleğin yas tutacağı kişiyiz. Gecelerimizi bu günü beklerken acı içinde geçirdik.”⁵⁰ Mir Anis

**

Diğer bir mersiye örneği:

یہ صبح ہے صبح مبارک ہے جس کی شام
یاں سے بُوَا جو کوچ تو ہے خلد میں مقام
کوثر پہ آبرو سے پہونچ جائیں تشنہ کام
لگھے خدا نماز گزاروں میں سب کے نام
سب ہیں و حیدعصریہ غل چار سو اُٹھے
دنیا سے جو شہید اُٹھے سر خرو اُٹھے⁵¹

“Bu sabah akşamı kutsanmış olan sabah. Buradan ayrılanlar cennette bir yer bulacaklar. Susuzluktan ölecek olan kişi Kausar'a şerefle ulaşsın, Tanrı, tüm isimleri inançlıların listesine yazsın. Hepsî eşsiz olan bu ses her taraftan çıkarsa, şehit zafer içinde Dünya'dan yükselebilir.”⁵² Mir Anis

آج پُر خُوں کفن ترا اصغر
آج سُو کھا دین ترا اصغر
لال ہے گُلبدن ترا اصغر
حیف یو پالپ نترا اصغر
کیوں ہیں زُلفاں کے بال تاروں تار
کیوں گلے سین لُبو کے جاری دھار
نُجھ کون سوتے کبھونہ لگتی بار
حیف یو پالپن ترا اصغر
اُوٹھ گلے کا لو بُوُد هولائون میں
نیند آتی نُجھے سولائون میں
چل ترا پالنا جھولائون میں
حیف یو پالپین ترا اصغر⁵³
کیوں جُدا مُجھ سنتیں کے تجھ کون

⁴⁷Toker, a. g. t., s. 99

⁴⁸Samiuddin, *Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II*, s. 399

⁴⁹Saliha Abid Husein, *Anis Ke Marsiyah*, Encumen Terakki Urdu, India, 1980, s. 16

⁵⁰ Anis, *Marsiya*, Traslation Notes, s. 1 http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00urdu/anis/trans_001_026.pdf (E.T. 22.06.2019)

⁵¹Husein, *Anis Ke Marsiyah*, s. 16

⁵²Anis, *Marsiya*, Traslation Notes, s.1 http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00urdu/anis/trans_001_026.pdf (E.T. 22.06.2019)

⁵³ Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Oxford University Press, 1964, s. 146

پھر میں گردی لے پھروں کسکوں
 کیوں نہ لاگی بلا تری مجھ کوں
 حیف یو پالپن ترا اصغر
 اللہ اللہ کیا نُجھے پالا
 من میں یوپ تھا کرو رنگی بسم اللہ
 ہائے تیرا گیا جیا بالا
 حیف یوپالپن ترا اصغر
 کس کا اب پالنا جھولاؤں گی
 لولی دے کے کسے سولاؤں گی
 کس کوں چھاتی ستیں لگاؤں گی
 حیف یوپالپن ترا اصغر⁵⁴

“Kederim bu kefenedir, seni saran ve kaplanmış olan, senin kanınla, Ey Aşgar!

Senin boğazın içindir, susuzluktan kurumuş! Güzel bedenin kanla kaplanmış! Çocukluğunun bu feci sonu, Ey Aşgar! Neden o güzel lülelerin, uğursuz bir karmaşada bugün? Neden kan ırmağı, akıyor boğazından? Daha önce hiç dalmamıştın uykuya, bu kadar uzun. Çocukluğunun bu feci sonu, Ey Aşgar!

Dinle tatlım; uyan şimdi. Boğazından ben temizlerim kanı. Sonra, yine yorgun hissedersen, seni tekrar uyuturum ben! Gel, beşiğini sallayayım. Çocukluğunun bu feci sonu, Ey Aşgar! Neden bu zalim insanlar. Kopardılar seni benden, sevgi dolu ellerimden! Şimdi kimi taşıyayım, bu yaşlı, bahtsız kollarımda! Ah bu acılı ölüm belası, neden senin yerine beni bulmadı? Çocukluğunun bu feci sonu, Ey Aşgar! Bebeklik günlerindeki sevgi dolu umutlar. Sana beslediğim! Sevgi dolu umutlar. Hevesle beklediğim ‘Bismillah!’tan başlayarak, sana okumayı öğrettiğim.

Çocukluğunun bu feci sonu, Ey Aşgar! Şimdi kimin beşiğini sallayayım?

Kimi uyutayım güzel ninnilerle? Kimin basayım bağrıma sevgi dolu kollarımla?

Çocukluğunun bu feci sonu, Ey Aşgar!” Hashim Ali⁵⁵

**

سیخ جھولے میں بناتی تھی
 بالے اصغر کوں تب جھولاتی تھی
 جب دولارا وہ نیند بھر تھی
 دُور بینے کوں میں جگاتی تھی
 پھوپھیاں صدقے سب اُس کے جاتیاں تھیاں
 چاؤ سول جب اُسے او چاتی تھی
 میں جب اصغر کوں گود میں لیتی
 پھولے نین آنک میں سماتی تھی
 پانی بن خشک ہو گیا ہے شیر
 دیکھ اصغر کوں نملاتی تھی⁵⁶
 آج بالک مرا نہیں دستا
 باس اُس کی مجھے بھی آتی تھی
 ظالماں سنگ دلوں نے مارا تیر
 سخت فولادوں کی چھاتی تھی

⁵⁴ Sadiq, a. g. e.,s. 147

⁵⁵ Sadiq, a. g. e.,s. 147-148

⁵⁶ Sadiq, a. g. e.,s. 148

تیر گزار گلے سوں اصغر کے
 ہائے دکھ سوں جان اتی تھی
 شاہ پھر کر لے آنے اصغر کوں
 بولے یو کر ' ایتی حیاتی تھی
 آج جنگل میں توں اکیلا ہے
 رات دن میں تری سنگاتی تھی
 آج کہہ کیا پوکاروں کہہ مجھ کوں
 تب میں اصغر کی ماں کہلاتی تھی
 شہریانو کے شور کی آواز
 اے شرف لا مکان کو جاتی تھی⁵⁷

“Çiçeklerle süslemiştim
 Küçük Aşgarım'ın beşikteki yerini;
 Sonra yavaşça sallardım onu:
 Sonra benim değerli birtanem
 İyice uykusunu alınca,
 Yavaşça uyandırardım onu,
 Emzirmek için sütümle.
 Teyzeleri de orada olur,
 Severlerdi onu,
 Alırlardı onu kollarına
 Birbiri ardına.
 Sonra da ben
 Sevdiğimde onu kucağında,
 Kendimi zor kontrol ederdim,
 Benim olan bu zevkten!
 Şimdi susuz,
 Kurudu göğsümdeki süt:
 Acıların en büyüğünü yaşadım
 Aşgar'ı bu halde görünce.
 Şimdi çocuğumu
 Hiçbir yerde göremiyorum
 Oysa hep hissedirdim varlığını
 Yakında bir yerde olduğunda.
 O taş kalpli canavarlar,
 Onu bir okla vurdular:
 O ok doğruca geldi
 Aşgar'ın boğazına,

⁵⁷Sadiq, a. g. e.,s. 148

Öldürdü onu en acı şekilde.
 Sonra Şah
 Taşdı yaralı Aşgar'ı
 Savaş alanından buraya,
 Dedi nazıkçe ve boynu eğik:
 'Ömrü sadece ve sadece
 Bu kadarmış, daha fazla değil!
 Ah ah! Şimdi sen yaban ellerde
 Bir başınasın, Ey Aşgar!
 Geceni ve gündüzünü
 Süslerdim eskiden
 Öylesine itinayla!
 Şimdi söyle bana
 Adım ne olsun;
 Sen hayattayken,
 Benim adım 'Aşgar'ın Annesi'ydi.'" Hashim Ali⁵⁸

3. SONUÇ

Mersiye nazım türü, doğu edebiyatları ve klasik Türk edebiyatı bünyesinde bulunmaktadır ve mersiye nazım türüyle meşhur şairler önemli eserler yazmışlardır. Mersiye nazım türü hem klasik Türk edebiyatı hem de Urdu edebiyatı klasik şiirinde terimsel olarak aynıdır ve genellikle büyük bir insanın yani bir devlet adamının ve büyük bir din adamının ölümünün ardından yazılır. Klasik Türk edebiyatı ve Urdu edebiyatı klasik şiirlerinde mersiye nazım türünün en önemli konusu Kербela olayıdır. Urdu edebiyatında klasik Türk edebiyatına göre Kербela olayları ile ilgili çok sayıda mersiyeler yazılmıştır. Klasik Türk edebiyatında ve Urdu edebiyatında mersiye nazım türünün ilk örneğinin verildiği yüzyıldan sonraki dönemlerde de şairler mersiyeler yazmışlardır.

KAYNAKÇA

Anis, Marsiya, Translation Notes, s. 1,

Eliaçık, M., (2007), Tayyazade Ata'nın Mevleviliği Yorumlayışı, İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı: 24
http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00urdu/anis/trans_001_026.pdf (E.T. 22.06.2019)

Husein, S. A., (1980), Anis Ke Marsiyah, Encumen Terakki Urdu, India

Karasoş, Y. (2008), "Vasfî'nin Bilinmeyen Bir Mersiyesi", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24, Konya

Pala, İ., (2015), Divan Edebiyatı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015

Sadıq, M., (1964), A History of Urdu Literature, Oxford University Press.

Samiuddin, A., (2007), Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II, Global Vision Publishing, India

Selçuk, B.. (2015), Nergisî'nin Kâfzâde Fâizî Mersiyesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, Elazığ

Stebler, Z., (2008), Türk Edebiyatında Mersiyeler, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 38, Erzurum

Timurtaş, F. K., (1981), Timurtaş, Bâkî Divanı'ndan Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara

⁵⁸ Sadıq, a. g. e.,s. 149-150

- Toker, H., (1995), Hindistan'da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şah Devri Şairleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yerdelen, C., (1999) Azmizade Haletî'den Bir Mersiye, Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12, Erzurum
- Yılmaz, H, (2014), Klasik Urdu Şiiri (Gâlib ve Zouk Dönemi), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü